

С. В. Сохань
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І.Вернадського
м.Київ

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. І. ПЕТРОВА

Дослідження бібліотечної діяльності відомого вченого, заслуженого ординарного професора Київської духовної академії (далі – КДА), одного із засновників Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею при КДА, історика, археографа, музеєзнавця, літературознавця М.І. Петрова розкриває нові аспекти історії науки та культури України XIX – поч. XX ст., а також доповнює наші знання про розвиток бібліотечної справи зазначеного періоду.

Перший досвід бібліотечної роботи М.І. Петров отримав, працюючи бібліотекарем учнівської бібліотеки, а згодом – у складі бібліотечного комітету в Костромській семінарії. Відтоді він зрозумів значення бібліотеки в житті вченого, що й відіграло значну роль у його діяльності під час роботи в КДА. Бібліотечна діяльність М. Петрова як члена бібліотечної комісії КДА почалася під час реконструкції складу бібліотеки Академії після затвердження 30 травня 1869 р. нового статуту КДА. Зміни в навчальному процесі призвели до деяких змін профілю комплектування та системи організації книжкових фондів і каталогів.

До 1869 р. книжковий фонд бібліотеки Академії розподілявся за мовною ознакою на 14 окремих бібліотек, які, в свою чергу, поділялися за галузями наук, що викладалися в Академії, – розрядами, а кожний розряд ще ділився на відділення суміжних наук. Недоліками такої класифікації було ускладнення користуванням літературою і каталогами. Враховуючи специфічний склад бібліотечних фондів, напрями діяльності КДА, збільшення асигнувань на бібліотеку, яке призвело до швидкого зростання фонду, на початку 70-х років постало питання про удосконалення системи організації книжкових фондів і каталогів бібліотеки, структура яких, за словами тодіш-

нього бібліотекаря О. Розова, не відповідала потребам Академії і часу.

Пропозиції О. Розова щодо зміни структури фондів і складена професорами інструкція, в якій на першому плані стояло питання про ведення не лише систематичного, а й інших каталогів, передусім хронологічного, алфавітного, рукописів та рідкісних видань, списків дублікатів і дефектів, були представлені 22 січня 1871 р. на Раді Академії. Для реконструкції складу бібліотеки було запропоновано нову систему бібліотечної класифікації і розміщення книжкового фонду.

З приводу доповідної записки О. Розова¹ була створена бібліотечна комісія. До її складу ввійшли професор П. Терновський, доцент М. Петров і священник Г. Малеванський. Бібліотечна комісія повинна була контролювати профіль комплектування і використання асигнувань на придбання літератури, стан організації книжкових фондів і каталогів, користування бібліотекою тощо. Для зручності користування бібліотекою комісія пропонувала створити з розрізнених бібліотек єдиний фонд і загальні каталоги на всю бібліотеку – алфавітний, інвентарний, систематичний і хронологічний. Паралельно була ще створена ревізійна комісія, в обов'язки якої входила щорічна перевірка стану внутрішнього порядку і матеріального забезпечення бібліотеки, зберігання книжкових фондів та бібліотечного майна.

У 1883 р. комісія з професорів Академії А. Воронова, М. Ястребова, М. Петрова, доцентів М. Дроздова, К. Попова, Ф. Покровського, С. Голубєва, Ф. Орнатського і бібліотекаря К. Думитрашка підготувала проект нової системи розміщення книжкових фондів і схеми систематичного каталогу, який був затверджений 28 лютого 1887 р. Радою Академії. Книжковий фонд бібліотечна комісія пропонувала розмістити за форматною ознакою на зразок Віленської публічної бібліотеки, що на той час було прогресивним кроком в організації фондів. На практиці це виглядало так – місце в сховищі визначав шифр, який складався з букви, що означала кімнату, номера шафи, полиці і порядкового номера книжки на полиці; книжки на полицях були розміщені з дотриманням, певною мірою, однорідності наук згідно з новою класифікаційною схемою систематичного каталогу і за форматною ознакою.

Рукописи, періодичні видання, довідкову й учбову літературу бібліотечна комісія запропонувала зберігати окремими фондами. На 15 серпня 1870 р. кількість рукописів була незначна – 300 назв

(№ 329), але вони були цінними за своїм змістом завдяки дарам Е. Барсова, архім. Євгенія і архім. Антоніна. Наприклад, від колишнього вихованця КДА Антоніна, який очолював духовну місію в Єрусалимі, надійшло кілька аркушів грецької папірусної книжки, два аркуші палімпсесту грецького Євангелія, два аркуші стародавнього сірійського і аркуш грузинського письма².

Дублети ставили поряд з основним примірником. Шафи й полиці нумерували згідно з шифрами на книжках. Запис книжок до інвентарних каталогів проводився після розміщення їх на полицях. Слід зазначити, що повна реорганізація розстановки книжкового фонду академічної бібліотеки закінчилась тільки у 90-х роках XIX ст.

М. Петров, працюючи в різних бібліотечних комісіях, вніс свою посильну частку в розробку основних положень класифікації, комплектування та зберігання фонду академічної бібліотеки. Творчий підхід до будь-якої справи, професійні здібності і наукові якості особистості М. Петрова проявилися на практиці як представника бібліотечних комісій, передусім у найважливіших для бібліотечної справи того часу питаннях організації та класифікації фонду бібліотеки. Але окремо треба звернути увагу на роль М. Петрова в процесі підготовки, складання і друкування систематичного каталогу бібліотеки Академії. Від 1890 до 1915 рр. каталог вийшов у 5-ти томах і 13 випусках.

27 листопада 1887 р. Рада Академії затвердила до друку проект систематичного каталогу, складений бібліотекарем А. Криловським за участю членів бібліотечної комісії М. Петрова і М. Ястребова, в основу якого були покладені більш демократичні принципи нової класифікаційної схеми систематичного каталогу. По-перше, предметний принцип, який був покладений в основу систематичного каталогу, тепер відповідав предметам, які читали штатні викладачі (27 предметів), по-друге, класифікація фонду в самому предметному розділі повністю залежала від викладача. Розглянуті архівні матеріали, які стосуються історії складання та друкування систематичного каталогу академічної бібліотеки, свідчать, що жодний розділ каталогу не був зданий до друкарні без перегляду та надання дозволу на друк М. Петровим і М. Ястребовим³.

Під час складання систематичного каталогу А. Криловський постійно звертався за порадами до М. Петрова, зокрема, коли в нього виникали сумніви, до якого розділу віднести ту чи іншу книгу. Зазвичай, А. Криловський в таких випадках опирався на

зміст книги, але багато книг було без заголовних аркушів, без місця і дати видання. В своїй доповідній записці в комісію за доглядом по складанню систематичного каталогу А. Криловський особливо відмічає роботу М. Петрова в атрибуції стародрукованих богословських книг за розділом літургіки⁴.

Слід зазначити, що картки для складання бібліотечного каталогу більшою мірою перевірялися особливою бібліотечною комісією ще до прийнятого рішення про складання систематичного каталогу⁵. Окрім перегляду карток на предмет відповідності віднесення книги до тієї чи іншої предметної рубрики, М. Петров перевіряв їх ще на правильність складання бібліографічного описання книги і робив свої зауваження. Наприклад, у 1888 р. він пише А. Криловському: “Переглянув відділ “Біблії”, в деяких місцях не визначено і не виділено рельєфно з інших основне слово заголовка, а іноді дуже відокремлено від початку заголовка. Не краще б було основне слово в заголовку ставити на початку, а попередні слова – за ним уже в дужках? Замітки “без кінця”, “без початку” пропоную друкувати в дужках після заголовка”⁶.

У 1889 р. при друкуванні I тому систематичного каталогу, який через великий обсяг був поділений на 2 випуски, виникли розбіжності в поглядах М. Петрова і А. Криловського в питанні складання і розміщення алфавітного покажчика до систематичного каталогу. М. Петров вважав, що зручніше скласти єдиний алфавітний покажчик для всього каталогу в міру його друкування⁷, А. Криловський запропонував скласти до кожного тому окремий алфавітний покажчик. З цього приводу через розбіжності бібліотекаря і комісії М. Петров надав справу на вирішення ректору Академії. Слід відмітити, що при друкуванні каталогу саме пропозиція М. Петрова була прийнята.

При перевірці бібліотечних карток з розділу “Догматичне богослов’я” систематичного каталогу М. Петров виявив невраховані А. Криловським в каталозі книги богословського змісту з музейного відділу академічної бібліотеки, які “належали цій бібліотеці”, і запропонував внести їх в каталог. “І взагалі, – пише М. Петров у 1890 р. в листі до А. Криловського, – я прохав би мати на увазі цей відділ при складанні інших відділів каталогу”⁸.

М. Петров дуже ретельно перевіряв готовий каталог до друку і навіть на останньому етапі перевірки ще інколи висував свої зауваження. Так, наприклад, у донесенні в Правління Академії від

23 лютого 1901 р. бібліотечна комісія при розгляді розділу “Історія мистецтв та літератури іноземної і бібліографія” зауважила, що до цього розділу були віднесені й праці з історії єврейської, грецької та римської літератури, підібрані викладачами цих кафедр. Безумовно, така широка репрезентація історії іноземних літератур була зроблена бібліотекарем згідно із затвердженим проектом системи каталогу академічної бібліотеки, тому бібліотечна комісія внесла свої корективи в рішення цього питання. “Ми вважаємо корисним, – пише М. Петров, – щоб на початку розділів таких творів, які однаково відносяться до різних кафедр академічного викладання, повинні бути примітки з вказівкою на дійсне місцезнаходження цих творів у каталозі”⁹.

Що стосується алфавітного каталогу, то члени бібліотечної комісії визначили основним пошуковим словом прізвище автора, а якщо він був невідомий – перший іменник заголовку книги. При розподілі книг за основу був прийнятий латинський алфавіт, заголовки же грецьких і російських книг ставились у відношенні до латинського алфавіту на основі таблиць, доданих до V випуску алфавітного покажчика книг бібліотеки Імператорського Університету св. Володимира. Алфавітний каталог так і залишився ненадрукованим. Нині він знаходиться в рукописних блоках і зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Описи в ньому представляють скорочений варіант і не дають повного уявлення про видання – це лише відомості про автора, назву і кількість томів. Але, не зважаючи на це, алфавітний каталог охоплює весь книжний фонд бібліотеки Академії до 1919 р., оскільки систематичний каталог включає видання, що надійшли до бібліотеки до 1915 р.

Інвентарний каталог мав визначати місце книжки в бібліотеці і служити обліковим документом фонду. До хронологічного каталогу пропонувалося записувати нові надходження з повною назвою та зазначенням ціни або ким подаровані¹⁰.

Нова система розміщення фондів мала певні переваги в порівнянні з попередніми. Але й недоліків було достатньо. По-перше, вона обмежувала фонди в рухливості, раціональному використанні площ. Вона була зручна переважно для розміщення фондів, які не потребували переміщень, пов’язаних з поповненням їх новими надходженнями. По-друге, щоб поставити книжки на постійне місце зберігання, вони протягом певного часу збиралися під тимчасовими

шифрами в залежності від змісту, а потім для них розшукувалося вільне місце в шафах і присвоювалися шифри постійного зберігання. Це викликало нерівномірність використання площ. Певна частина полиць у шафах надмірно перевантажувалась літературою, інша була вільною. Тому значна кількість літератури залишалася під тимчасовими шифрами – А, Аа, Е, Ее, Дд тощо. По-третє, нова система розміщення фондів порушила давню традицію зберігання окремими колекціями книг, подарованих бібліотеці Академії.

У 1899 р. М. Петров у складі бібліотечної комісії разом з П. Ліницьким, за дорученням Ради Академії, перевіряв стан фундаментальної академічної бібліотеки¹¹. До обов'язків комісії входила перевірка своєчасного записування нових надходжень в хронологічний каталог та ведення карткового пересувного алфавітного каталогу в 2-х примірниках (від 1899 р. алфавітний каталог був переписаний у 2-х примірниках для використання студентами Академії), збереження та використання книжкових фондів (замовлені М. Петровим для перевірки книги з бібліотеки виявилися в наявності або записані за читачем), стан книжкових шаф (шафи старого зразка були заново пофарбовані та відремонтовані) та ін. Висновки бібліотечної комісії про перевірку бібліотеки КДА були представлені в донесеннях Правлінню Академії від 11 червня та 29 жовтня 1899 р. М. Петровим, де він відмічає, що стан фундаментальної академічної бібліотеки є “в належному порядку”¹².

Значимою для організації книжного фонду та поповнення академічної бібліотеки була діяльність М. Петрова як голови комісії з прийому книг і рукописів в академічну бібліотеку від монастирів Київської та Волинської єпархії¹³. Йому було доручено організацію перевезення книг з муравйовської колекції, а також заготівлення шаф в академічній бібліотеці для розміщення муравйовських книг, складання каталогу¹⁴ та ін.

Отже, бібліотечний аспект науково-практичної діяльності М. Петрова був одним із пріоритетних напрямів його багатогранного наукового доробку. Як член бібліотечних комітетів та комісій КДА, вчений розробляв програми щодо організації книжкових фондів та каталогів, не лише систематичного та алфавітного, а й хронологічного, що вимагало багато науково-атрибутивної роботи стосовно описування рукописних книг, стародруків та рідкісних видань з одночасним встановленням дублетності, складанням списків дублікатів і дефектних видань. У процесі підготовки укладання і дру-

---

кування систематичних каталогів бібліотеки КДА М. Петровим сформульовані нові підходи до розробки системи каталогів, класифікації, алфавітних покажчиків до них, а також запропонований ряд уточнень до складання бібліографічного опису, зокрема книг богословського змісту.

¹ Протоколи засідань Совета КДА // Тр. Киев. духовной акад.– 1871.– № 5.– С. 35–39.

² Отчет о состоянии КДА за 1870/1871 учебный год // Там же.– № 10.– С. 26–27.

³ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 8933.

⁴ ІР НБУВ, ф. 184, № 85, арк. 1.

⁵ Там само, арк. 2 зв.

⁶ Там само, № 143–144.

⁷ Там само, № 86, арк. 1 зв.

⁸ Там само, № 144.

⁹ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 9038, арк. 2.

¹⁰ Протоколи засідань Совета КДА за май 1871 г. // Тр. Киев. духовной акад.– 1871.– № 9. – С. 82–87.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 8781, арк. 1.

¹² Там само, арк. 3–4.

¹³ ІР НБУВ, ф. 225, № 307.

¹⁴ Там само, № 308.